

KATMAN

Journal of Archaeological Science

KATMAN

Arkeoloji Dergisi

Cilt 1 • Sayı 1

Aralık 2025

Journal of Archaeological Science

Volume 1 • Issue 1

December 2025

KATMAN

Arkeoloji Dergisi

Cilt 1 / Sayı 1
2025

Journal of Archaeological Science

Volume 1 / Issue 1
2025

KATMAN

KATMAN: Arkeoloji Dergisi, uluslararası, hakemli ve açık erişimli bir bilimsel yayındır. Adını arkeolojik tabaka kavramından alan KATMAN, her sayısında kültür varlıklarının öğrenilmesi, öğretilmesi ve tanıtılmasına disiplinlerarası bir perspektifle anlamlı katkılar sunmayı amaçlar.

Dergi; Prehistorya, Protohistorya, Yunan ve Roma Dönemleri, Geç Antik Çağ, Epigrafi, Antropoloji, Kültürel Miras Çalışmaları, Arkeolojik Metin Çevirileri ve üretken yapay zekâ destekli kültür varlıklarının belgelenmesi gibi alanlarda özgün akademik çalışmalara yer verir. KATMAN’da araştırma makaleleri, derleme çalışmaları, kitap kritikleri, kazı raporları ve içeriğe dayalı tematik özel sayılar yayımlanır.

Yılda bir kez, Aralık ayı sonunda yayımlanan dergi, çift kör hakemlik (double-blind peer review) süreci ile akademik etik ve uluslararası yayın standartlarına tam uyum göstermektedir. Hakemlik ve editöryal değerlendirme süreçleri DergiPark yayın yönetim sistemi üzerinden yürütülmektedir. Gönderilen tüm makaleler; özgünlük, bilimsel katkı, yöntemsel doğruluk ve etik uygunluk açısından değerlendirilmektedir.

KATMAN, açık erişim politikası kapsamında yayımlanan tüm içeriklere ücretsiz erişim sağlar; yazarlardan herhangi bir başvuru veya makale işlem ücreti talep etmez.

Araştırmaların yeniden üretilebilirliğini teşvik etmek amacıyla, veri odaklı makalelerde kullanılan veri setlerinin açık erişimli platformlarda (tercihen Zenodo) DOI alınarak paylaşılması desteklenmektedir. Makaleler Zenodo’da arşivlenmekte ve OpenAIRE aracılığıyla keşfedilebilir hâle getirilmektedir. Kabul edilen çalışmalarda, ilgili veri setlerine ait Zenodo DOI bilgileri makaleye entegre edilmektedir.

Akademik dürüstlüğü sağlamak amacıyla, dergiye gönderilen tüm makaleler intihal taramasından geçirilmekte; yayın etiği ihlalleri titizlikle incelenmektedir. Yayımlanan makalelerin bilimsel ve etik sorumluluğu yazarlara aittir.

Derginin kısaltma adı Türkçe ve İngilizce olarak KATMAN şeklinde kullanılır.

Daha fazla bilgi için derginin resmî web sayfası ziyaret edilebilir.

katman.anadolu.edu.tr

KATMAN: Journal of Archaeological Science is an international, peer-reviewed, open-access scholarly journal. Inspired by the concept of archaeological stratigraphy, KATMAN aims to contribute meaningfully to the study, teaching, and dissemination of cultural heritage through an interdisciplinary academic perspective.

The journal publishes original research in the fields of Prehistory, Protohistory, Greek and Roman Periods, Late Antiquity, Epigraphy, Anthropology, Cultural Heritage Studies, Archaeological Text Translations, and the documentation of cultural heritage using generative artificial intelligence technologies. KATMAN features research articles, review papers, book reviews, excavation reports, and content-based thematic special issues.

Published annually at December, KATMAN adheres strictly to academic ethics and international publishing standards through a double-blind peer review process. The peer review and editorial evaluation processes are conducted through the DergiPark journal management system. All submitted manuscripts are evaluated in terms of originality, scholarly contribution, methodological rigor, and ethical compliance.

In accordance with its open-access policy, KATMAN provides free and unrestricted access to all published content and does not charge authors any submission or article processing fees.

To promote research transparency and reproducibility, KATMAN encourages authors of data-driven studies to share associated datasets on open-access platforms (Zenodo) with assigned DOIs. All articles are archived in Zenodo and made discoverable through the OpenAIRE infrastructure. When applicable, Zenodo DOI references for related datasets are integrated into the published articles.

To ensure academic integrity, all submissions are subject to plagiarism screening, and any allegations of scientific misconduct are carefully examined. The authors bear full responsibility for the content of their published work.

The official abbreviation of the journal in both Turkish and English is KATMAN.

For further information, please visit the journal’s official website.

katman.anadolu.edu.tr/en

KATMAN Arkeoloji Dergisinde yayımlanan tüm makaleler, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) Lisansı kapsamında lisanslanmıştır.

All articles published in KATMAN Journal of Archaeological Science are licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Yayın Sahibi
Owner

Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL
Anadolu Üniversitesi Rektörü, Eskişehir, Türkiye
Rector of Anadolu University, Eskişehir, Türkiye

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Responsible Manager

Doç. Dr. Adem YURTSEVER
Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik
Arkeoloji Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye
Anadolu University, Faculty of Letters, Department of Archaeology,
Division of Classical Archaeology, Eskişehir, Türkiye

Yazışma Adresi
Correspondence

KATMAN Arkeoloji Dergisi
KATMAN Journal of Archaeological Science
Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik
Arkeoloji Anabilim Dalı, Yunus Emre Kampüsü, Tepebaşı / Eskişehir /
Türkiye

Anadolu University, Faculty of Letters, Department of Archaeology,
Division of Classical Archaeology, Yunus Emre Campus, Tepebaşı,
Eskişehir, Türkiye.

Tel: +90 (222) 335 05 80 / 4077

E-posta / E-mail: katmandergisi@gmail.com

Web: katman.anadolu.edu.tr & dergipark.org.tr/tr/pub/katman
katman.anadolu.edu.tr/en & dergipark.org.tr/en/pub/katman

Yayımcı
Publisher

Anadolu Üniversitesi
Anadolu University Press
Anadolu Üniversitesi, Yunus Emre Kampüsü, Tepebaşı / Eskişehir / Türkiye
Anadolu University, Yunus Emre Campus, Tepebaşı, Eskişehir/
Türkiye.

Tel: +90 (222) 335 05 80 / 2588

E-posta / E-mail: aupress@anadolu.edu.tr

Web: aupress.anadolu.edu.tr & aupress.anadolu.edu.tr/en

Yayın Türü
Publication Type

Sürekli bilimsel dergi.
Periodical scientific journal.

Publication Ethics and Editorial Policies: KATMAN adheres to international standards of publication ethics and follows the guidelines of the Committee on Publication Ethics (COPE) throughout all editorial and peer review processes. For detailed information on publication ethics, editorial responsibilities, and policies regarding plagiarism, data integrity, and ethical misconduct, please visit the journal's official website.

Yayın Etiği ve Editöryal Politikalar: KATMAN, tüm editöryal ve hakemlik süreçlerinde uluslararası yayın etiği standartlarına bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE) yönergelerini esas alır. Yayın etiği, editöryal sorumluluklar, intihal, veri bütünlüğü ve etik ihlallerine ilişkin politikalar hakkında ayrıntılı bilgiye derginin resmi web sitesi üzerinden ulaşılabilir.

Editorial Management

Editöryal Yönetim

Baş Editör / Editor-in-Chief

Doç. Dr. Adem YURTSEVER
Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
Anadolu University, Eskişehir, Türkiye
katmandergisi@gmail.com

Alan Editörleri /Section Editor

Prof. Dr. Mahmut Bilge BAŞTÜRK
Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
Anadolu University, Eskişehir, Türkiye
bilgebasturk@gmail.com

Prof. Dr. Mantha ZARMAKOUPI
University of Pennsylvania
mantha@sas.upenn.edu

Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI
Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
Anadolu University, Eskişehir, Türkiye
hsalanyali@anadolu.edu.tr

Prof. Dr. Tommaso ISMAELLI
Italian National Research Council –
ISPC Institute for Heritage Science, Florence, Italy
tommaso.ismaelli@cnr.it

Prof. Dr. Hédi DRIDI
Institut d'Archéologie et des Sciences de l'Antiquité, Université de
Neuchâtel
hedi.dridi@unine.ch

Dr. Sara BOZZA
Consiglio Nazionale delle Ricerche – Istituto di Scienze del Patrimonio
Culturale
sarabozza1986@gmail.com

Editorial Board

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Ali Umut TÜRKCAN	Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
Prof. Dr. A. Tolga TEK	Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
Prof. Dr. Feriřtah SOYKAL ALANYALI	Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
Prof. Dr. Gökhan COřKUN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, Türkiye
Prof. Dr. Mantha ZARMAKOUPI	University of Pennsylvania, Weitzman School of Design, Philadelphia, USA
Prof. Dr. Rařsan TAMSÜ POLAT	Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
Prof. Dr. Rifat Eser KORTANOğLU	Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
Prof. Dr. Ilia PALAGUTA	Saint Petersburg State Academy of Art and Design named after A. L. Stieglitz, Saint Petersburg, Russia
Doę. Dr. Serap AKCA	Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
Doę. Dr. Ferda BARUT KEMİRTLEK	Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
Doę. Dr. Suna ÇAęAPTAY	Muęla Sıtkı Koęman Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Muęla, Türkiye
Doę. Dr. B. S. Alptekin ORANSAY	Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
Doę. Dr. Yusuf POLAT	Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
Doę. Dr. Hüseyin UZUNOğLU	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri, Latin Dili ve Edebiyatı, Antalya, Türkiye
Dr. Ute LOHNER-URBAN	University of Graz, Institute of Archaeology, Graz, Austria
Dr. Paolo MARANZANA	Boęazięi University, Department of History, Istanbul, Türkiye
Dr. Cristina MONDIN	University of Padua, Department of Cultural Heritage, Padua, Italy
Dr. Rostyslav ORESHKO	Institut des Langues Rares, Paris, France
Dr. Annamária–Izabella PÁZSINT	Babeř–Bolyai University, Faculty of History and Philosophy, Cluj-Napoca, Romania

Dil Editörleri/ Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Sonnur AKTAY

Anadolu Üniversitesi, Yabancıdiller Yüksek Okulu,
Eskişehir, Türkiye

Öğr. Gör. Numan AYDIN

Anadolu Üniversitesi, Yabancıdiller Yüksek Okulu,
Eskişehir, Türkiye

Öğr. Gör. Yasemin AÇIKGÖZ

Anadolu Üniversitesi, Yabancıdiller Yüksek Okulu,
Eskişehir, Türkiye

Yayın Sekreterliği / Editorial Secretariat

Dr. Öğr. Üyesi Volkan ÖZTEKİN

Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji
Bölümü, Eskişehir, Türkiye

Arş. Gör. Sevim KURTULDU

Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji
Bölümü, Eskişehir, Türkiye

Tasarım Editörü / Design Editor

Sare YURTSEVER

Editörden

From the Editor

Arkeoloji, yalnızca maddi kalıntıların belgelenmesi değil; bilginin üretim, değerlendirme ve aktarım süreçlerinin sürekli olarak yeniden düşünülmesini gerektiren bir disiplindir. Her yeni bulgu, yalnızca geçmişe değil, mevcut bilgi birikimine ve yöntemlere de eklenir. Bu nedenle arkeolojik bilgi, doğrusal değil; katmanlı, ilişkisel ve eleştirel bir yapıya sahiptir. KATMAN: Arkeoloji Dergisi, bu anlayışı merkeze alan bir akademik yayın platformu olarak tasarlanmıştır.

Son yıllarda arkeoloji alanındaki yayın sayısında belirgin bir artış gözlenmektedir. Ancak nicel artış, her zaman yönetsel derinlik, yorum gücü ya da bilimsel şeffaflıkla paralel ilerlememektedir. Hızlı üretim baskısı, değerlendirme süreçlerinin yüzeyselleşmesine ve akademik katkının geçici görünürlükle ölçülmesine yol açabilmektedir. KATMAN, bu eğilime karşı; yavaş ama sağlam, erişilebilir ama denetlenebilir bir yayın anlayışını benimsemektedir.

Dergi, arkeolojinin farklı dönem ve alt disiplinlerini kapsayan geniş bir çerçeveye sahiptir. Prehistorya'dan Geç Antik Çağ'a, mimarlık ve kent araştırmalarından epigrafiye, kültürel miras çalışmalarından dijital ve yapay zekâ destekli belgeleme yöntemlerine uzanan bu çeşitlilik, disiplinlerarası bir dağınıklık yaratmak için değil; ortak bir bilimsel dil ve yöntem etrafında üretim yapan çalışmaları bir araya getirmek amacıyla kurgulanmıştır. KATMAN için çeşitlilik, yönetsel tutarlılıkla anlam kazanır. Bu bağlamda dergi; çift kör hakemlik sürecine dayalı, editöryal sorumlulukların açıkça tanımlandığı ve akademik etik ilkelerin titizlikle uygulandığı bir yayın modeli izlemektedir. Açık erişim politikasıyla bilimsel bilginin serbest dolaşımını esas alır; yazarlardan herhangi bir başvuru ya da makale işlem ücreti talep etmez. DOI altyapısı ve dijital arşivleme yaklaşımıyla, yayımlanan çalışmaların uzun vadeli erişilebilirliğini ve izlenebilirliğini güvence altına almayı hedefler.

KATMAN, yalnızca araştırma sonuçlarını değil; bu sonuçlara ulaşan yöntemleri, belge üretim süreçlerini ve disiplin içi tartışmaları da akademik üretimin ayrılmaz bir parçası olarak görür. Bu nedenle dergi, arkeolojinin yönetsel meselelerine, veri temelli yaklaşımlara ve disiplinin dijital dönüşümüne özel bir önem atfetmektedir. Geleneksel araştırma pratikleri ile yeni teknolojilerin sunduğu imkânlar arasındaki bu diyalog, KATMAN'ın yayın çizgisinin temel unsurlarından biridir.

Bu ilk sayıyla birlikte KATMAN, arkeoloji alanında çalışan araştırmacılar için eleştirel düşünceye, yönetsel titizliğe ve akademik sorumluluğa dayalı bir yayın zemini oluşturmayı amaçlamaktadır. Derginin, farklı kuşaklardan araştırmacıları ortak bir bilimsel çerçevede buluşturan; sessiz ama kalıcı katkılar üreten bir akademik platform olarak gelişmesini hedefliyoruz.

Archaeology is not limited to the documentation of material remains; it is a discipline that requires continuous reflection on the processes through which knowledge is produced, evaluated, and transmitted. Each new discovery engages not only with the past but also with existing bodies of knowledge and methodological frameworks. Archaeological knowledge, therefore, is not linear but layered, relational, and inherently critical. KATMAN: Journal of Archaeological Science has been conceived as an academic publication grounded in this understanding.

In recent years, the number of publications in archaeology has increased significantly. However, quantitative growth does not necessarily correspond to methodological depth, interpretative rigor, or scientific transparency. The pressure for rapid output may result in superficial evaluation processes and the measurement of academic contribution through short-lived visibility. In response to this trend, KATMAN adopts a publication model that is deliberate yet robust, accessible yet accountable.

The journal embraces a broad scope encompassing different periods and sub-disciplines of archaeology. From Prehistory to Late Antiquity, from architectural and urban studies to epigraphy, from cultural heritage research to digital and AI-assisted documentation methods, this diversity is not intended to create fragmentation but to bring together studies that share a common scientific language and methodological rigor. For KATMAN, diversity gains meaning through methodological coherence.

Accordingly, the journal follows a publication model based on double-blind peer review, clearly defined editorial responsibilities, and the rigorous application of academic ethical standards. Committed to open-access publishing, KATMAN ensures the free circulation of scholarly knowledge and does not charge authors any submission or article processing fees. Through its DOI infrastructure and digital archiving strategy, the journal aims to guarantee the long-term accessibility and traceability of published research.

KATMAN values not only research outcomes but also the methodological processes, documentation practices, and disciplinary debates that lead to those outcomes. For this reason, the journal places particular emphasis on methodological discussions, data-driven approaches, and the digital transformation of archaeology. The dialogue between traditional research practices and emerging technologies constitutes a central component of KATMAN's editorial vision.

With this first issue, KATMAN seeks to provide a scholarly platform grounded in critical thinking, methodological rigor, and academic responsibility for researchers working in archaeology. The journal aims to develop as a publication that brings together scholars from different generations within a shared scientific framework, producing contributions that are discreet yet enduring.

Doç. Dr. Adem YURTSEVER

Teşekkür

Acknowledgements

KATMAN: Arkeoloji Dergisi'nin kuruluş ve yayın sürecinde, üniversitemizin bilimsel yayıncılıkta kalite, açıklık ve uluslararası görünürlük hedefleri doğrultusunda sağlanan kurumsal destek, derginin akademik ilkeler çerçevesinde yapılandırılmasına önemli katkı sunmuştur. Bu kapsamda, bilimsel yayıncılığın gelişimine verdiği destek için Rektörümüz Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL'e teşekkür ederiz.

Derginin editoryal yapısının oluşturulmasında görev alan alan editörlerine; bilim kuruluna, nitelikli akademik değerlendirme sürecine katkı sunan hakemlere ve ilk sayıda çalışmalarını paylaşarak KATMAN'ın bilimsel çerçevesini şekillendiren yazarlara teşekkür ederiz. Ayrıca derginin kuruluş ve yayın sürecinde farklı aşamalarda katkı sunan tüm akademisyenlere ve destek veren kişi ve kurumlara teşekkürlerimizi sunarız.

The establishment and publication of KATMAN: Journal of Archaeological Science have benefited from institutional support provided in line with the university's objectives of quality, openness, and international visibility in scientific publishing. In this context, we would like to express our gratitude to the Rector, Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL, for his support of initiatives that contribute to the development of academic publishing.

We also thank the section editors who took part in the formation of the journal's editorial structure, the reviewers who contributed to the academic evaluation process, and the authors whose work in the first issue helped shape the scientific framework of KATMAN. Furthermore, we extend our thanks to all scholars, individuals, and institutions who provided support at various stages of the journal's establishment and publication process.

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

Editörden <i>From the Editor</i> Adem YURTSEVER	VII
Review Article / Derleme Makale Ana Tanrıça ve Kutsal Kent Pessinus <i>Mother Goddess and Sacred City Pessinus</i> R. Eser KORTANOĞLU	1-17
Research Article / Araştırma Makalesi Smyrna/İzmir Antik Kenti Kazılarında Bir Grup Roma Dönemi Cam Buluntusu <i>A Group of Roman Glass Artifacts from the Excavations at the Ancient City of Smyrna/Izmir</i> Akın ERSOY, Ozan ÇAKMAK	19-34
Research Article / Araştırma Makalesi New Inscriptions from North-Western Galatia <i>Kuzeybatı Galatia'dan Yeni Yazıtlar</i> Hüseyin UZUNOĞLU	35-44
Review Article / Derleme Makale Observations on the Genesis of the Roman Imperial Fora <i>Roma İmparatorluk Forumlarının Ortaya Çıkışı Üzerine Gözlemler</i> Julia LEITOLD	45-58
Excavation Report / Kazı Raporu The City of Labrys (Semibratnee) on the Border of the Bosporan Kingdom: First Results of the Expedition of the State Historical Museum <i>Bosporos Krallığı Sınırındaki Labrys Kenti (Semibratnee Yerleşimi): Devlet Tarih Müzesi Ekibinin Araştırmalarından İlk Sonuçlar</i> Denis ZHURAVLEV <i>et al.</i>	59-69
Research Article / Araştırma Makalesi Cucuteni - Trypillia Kültürü Seramik Bezemelerinde Simetri: Bazı Sonuçlar ve İleri Araştırmalar İçin Beklentiler <i>Symmetry in the Pottery Ornamentation of Cucuteni-Trypillia Culture: Some Results and Research Prospects</i> Ilia PALAGUTA & Elena STARKOVA	71-91

Ana Tanrıça ve Kutsal Kent Pessinus Mother Goddess and Sacred City Pessinus

R. ESER KORTANOĞLU¹

¹ Prof. Dr., Anadolu Üniv. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı. Eskişehir/Türkiye.

*Pessinus'ta birlikte çalıştığım Gocha R. Tsatskheladze ve
Alexandru Avram'ın aziz hatıralarına...*

Özet: Pessinus Antik kenti günümüzde Eskişehir ili, Sivrihisar ilçesi, Ballıhisar köyünde bulunmaktadır. Pessinus, birkaç farklı parametre için Anadolu'nun en önemli Antik kentlerinden biridir. Bu parametrelerden en önemlisi kentin bütünü-
nün ana tanrıçaya adanmış bir temenos özelliği gösteriyor olmasıdır. Tarihsel dönemlerde kentin kuruluşu ve tanrıçaya ai-
diyeti ile ilgili mythoslar ve anlatımlar bize kentin var edilmesinin doğası ile ilgili önemli ipuçları sağlamaktadır. Söz konusu
bu üst nitelik, ana tanrıçanın tarihöncesi ve tarihsel karakterinin izdüşümünü net bir şekilde ortaya koymaktadır. Antik
Pessinus kentinde 60'lı yıllardan bu yana modern bir anlayışla arkeolojik, tarihsel ve epigrafik bilimsel araştırmalar gerçek-
leştirilmiştir. Bu araştırmaların çekirdeğinde ana tanrıçaya adanmış anıtsal kütlelerin keşfedilmesi, araştırılması ve değer-
lendirilmesi arzusu yatmaktadır. Henüz ana tanrıça ve tapınımı ile ilgili bu majör amaç gerçekleştirilememiştir. Bununla
birlikte özellikle ilk dönem bilimsel araştırmalarında kentin araştırılma metodolojisi için önemli bir strateji ortaya konul-
muş ve bu stratejinin sonraki dönemlerde maalesef tam uygulanamamış yansımaları bile bilimsel çalışmaların temel karak-
terini belirlemiştir. Pessinus Antik kentindeki bilimsel çalışmaların en zorlayıcı yanı kentin tam üzerinde konumlanmış olan
Ballıhisar köyüdür. Bugüne değin Antik kentte yapılan çalışmalarda Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen mi-
mari eserlerin öne çıktığı tespit edilmiştir. Pessinus kenti kültür tarihi açısından muazzam bir potansiyel barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pessinus • Ana Tanrıça • Anadolu Arkeolojisi • Mitoloji • Antik Mimari.

“ Kortanoğlu, R. E. (2025). Ana Tanrıça ve Kutsal Kent Pessinus. *KATMAN 1(1)*, 1–17.

© This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

© 2025, KORTANOĞLU, R. E.

✉ rekortan@anadolu.edu.tr

İD <https://orcid.org/0000-0002-7903-9498>

Giriş

Pessinus, günümüzde Eskişehir ili Sivrihisar ilçesine bağlı Ballıhisar Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır (Fig. 1-5). Kent, özellikle Ana Tanrıça Kültü, bu kült etrafında şekillenen tapınma pratikleri, mitolojik anlatılar ve bu anlatıların semantik yapıları bakımından Anadolu arkeolojisi ve kültür tarihi açısından son derece önemli bir konuma sahiptir. Kutsal alan niteliği taşıyan kent dokusu, özellikle Hellenistik Dönem'e kadar olan süreçte bütünüyle tanrıçaya adanmış bir *temenos* karakteri göstermektedir. Bu yönüyle Pessinus, diğer antik kent ve kutsal alanlardan belirgin şekilde ayrılmaktadır. Kent, 19. yüzyılın ilk yarısında C. Texier, ikinci yarısında ise K. Humann tarafından ziyaret edilmiştir. 20. yüzyılda K. Bittel tarafından gerçekleştirilen bir keşif gezisinde de incelenmiştir. Ne var ki Texier'in Pessinus'a dair çizimleri, çeşitli yönleriyle abartılı ve spekülatif nitelikte değerlendirilmiştir. Bölgede sistematik ve bilimsel nitelikli arkeolojik kazılar ise ilk kez 1967 yılında Belçika'daki Ghent Üniversitesi'nden P. Lambrechts tarafından baş-

Fig. 1. Pessinus. İmparatorluk Dönemi Tapınağı. Hava Fotoğrafı. Melbourne Projesi Kazı Arşivi.

mı Lambrechts dönemi kazılarına dayanmaktadır. Bu bağlamda Lambrechts'in bilim dünyasına katkıları saygıyla anılmalıdır.

2009 yılında kazı başkanlığı, Melbourne Üniversitesi'nden Prof. Dr. Gocha Tsetskhladze'ye devredilmiştir (Fig. 2-5). 2010-2012 kazı kampanyaları sırasında başkan yardımcılığı görevi, Türkiye'den bir uzman tarafından üstlenilmiştir. 2009 yılı çalışmaları kısa süreli (yaklaşık 2-3 hafta) yürütülmüş, 2010 ve 2011 yıllarında ise daha uzun

latılmıştır. Lambrechts'in yürüttüğü çalışmalarda temel hedef; Ana Tanrıça Tapınağı'nın bulunması, belgelenmesi, sınıflandırılması ve kültürel bağlamda karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi olmuştur. Bu yaklaşımla, tapınağa ait tüm arkeolojik verilerin kültür tarihi içerisinde bütüncül bir şekilde konumlandırılması amaçlanmıştır.

P. Lambrechts, 1973 yılına kadar toplam yedi kazı kampanyası yürütmüş; ancak zamansız vefatı nedeniyle çalışmalarına son vermek durumunda kalmıştır. Bununla birlikte, günümüzde Pessinus arkeolojisine ilişkin sahip olunan nitelikli bilgi birikimi büyük ölçüde bu ilk dönem çalışmalarına dayanmaktadır. Lambrechts'in ardından, aynı üniversitenin Eskiçağ Tarihi bölümünden J. Devreker, 1987 yılında kazılara yeniden başlamış ve 2009 yılındaki emekliliğine kadar sürdürmüştür. Ancak II. Dönem olarak adlandırılan bu kampanyaların, bilimsel kapsam ve metodoloji bakımından ilk dönemle aynı düzeyde olduğu söylenemez. Günümüzde mevcut olan seçkin bilgi havuzunun büyük kıs-

soluklu kazı faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. 2012 yılında kazılar, kazı başkanının sağlık sorunları nedeniyle yapılamamış; 2013 ise Melbourne Üniversitesi adına gerçekleştirilen kazıların Pessinus'taki son yılı olmuştur. Bu tarihten itibaren, yaklaşık on iki yıl boyunca kentte herhangi bir arkeolojik kazı faaliyeti yürütülememiştir.

Yerleşimin günümüzde Ballıhisar Köyü tarafından örtülmekte olması, kazı çalışmalarının kapsamlı şekilde sürdürülebilmesini engelleyen temel etkenlerden biridir. Köyün taşınmasına yönelik resmi karar alınmış olsa da, çeşitli nedenlerle bu karar uygulanamamıştır. II. Dönem kazılarında, bu yapısal engeller nedeniyle karşılaşılan bilimsel ve lojistik sorunlar genellikle geçici çözümlerle aşılmaya çalışılmış; ancak bu durum uzun vadede kalıcı bir çözümsüzlüğe yol açmıştır. Bu ağır mirasın ortadan kaldırılabilmesi için disiplinler arası uzmanlığa sahip bir ekip, sürdürülebilir bir finansal yapı, yeterli zaman dilimi ve güçlü bir yerel-ulusal iş birliği gerekmektedir.

Melbourne Üniversitesi tarafından yürütülen üçüncü dönem kazı çalışmaları, her ne kadar nitelikli bir uluslararası ekibe, yeterli bütçeye ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumsal desteğine sahip olsa da, Devreker döneminde şekillenen çözüm pratiklerinin uzun vadeli etkileriyle başa çıkmakta zorlanmıştır. Ayrıca Melbourne Üniversitesi Klasik Bilimler Fakültesi Dekanlığı'nın, kazı başkanının akademik görevlerine öncelik tanınması da kazıların sürekliliğini etkilemiştir. Coğrafi olarak Avustralya'nın Güney Yarımküre'de yer alması, kazı sezonlarını Türkiye'deki yaz aylarına, dolayısıyla Melbourne Üniversitesi'nin kış sınırlı tatiline denk getirmiştir. Bu da kazı başkanının Türkiye'de sınırlı süre bulunabilmesine neden olmuştur. İlgili dönemde, Melbourne Üniversitesi'nin akademik öğretim faaliyetlerine arazi çalışmalarına kıyasla öncelik verdiği görülmektedir.

2025 yılı itibarıyla Pessinus Antik Kenti'ndeki kazı ve araştırma faaliyetlerinin, Eskişehir Arkeoloji Müzesi başkanlığında ve Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Adem Yurtsever'in bilimsel koordinasyonunda yeniden başlatılması hem bilimsel hem de kültürel miras politikaları açısından son derece önemlidir¹. Yakın çevresinde yer alan Gordion Antik Kenti'nin UNESCO Dünya Mirası Kalıcı Listesi'ne dâhil edilmesi, yerel, ulusal ve uluslararası paydaşlar arasında gerçekleştirilen iş birliğinin başarılı bir sonucudur. Benzer bir nitelikli yaklaşım, Pessinus'un da evrensel ölçekte tanınan bir arkeolojik alan hâline gelmesini sağlayabilir. Bu bağlamda, Eskişehir'in kültürel stratejilerine yön veren tüm kurumların, bilimsel ve koruma temelli projelere etkin destek vermesi; kültürel kamuoyunun da bu yöndeki beklentilerinin karşılanması, bilimsel gelişmenin gereği ve toplumun temel hakkıdır.

Tarihsel Arka Plan

Strabon, Coğrafya'sında Pessinus antik kentini "Pessinos dünyanın o kısmındaki en büyük ticaret merkezidir. Büyük saygı gören Tanrılar Anasına ait tapınak buradadır, ona Agdistis derler. Eski devirlerde rahipler aynı zamanda hükümdardı ve rahipliğin sağladığı nimetleri onlar biçiyorlardı. Fakat şimdi ticaret merkezi hala ayakta durduğu halde rahiplerin yetkileri çok azalmıştır. Kutsal bölge, Attaloslar tarafından kutsal bir yere yakışacak şekilde, bir tapınak ve beyaz mermerden portikler ilave edilerek yapılmıştır. Romalılar tıpkı Epidaurus'daki Asklepios'a yaptıkları gibi, Kybele'nin kehaneti doğrultusunda oradaki tanrıçanın heykelini almak üzere girişimde bulunarak tapınağı ünlü kılmışlardır. Kybele ismini Kybelon dağından almıştır" şeklinde tanımlar.²

Pessinus antik kenti günümüzde Eskişehir ili, Sivrihisar ilçesi, Ballıhisar Köyü'nde bulunmaktadır. Kent özellikle Ana Tanrıça Kültü, tapınımı ve bununla ilgili *mythos*ları ve *mythos*ların anlamsal yapıları nedeniyle Anadolu

1 Pessinus, 19. yüzyılda C. Texier ve K. Humann tarafından ziyaret edilmiş, 20. yüzyılda ise K. Bittel tarafından kısa bir inceleme yapılmıştır. Bilimsel kazılar ilk kez 1967'de Ghent Üniversitesi'nden P. Lambrechts başkanlığında başlamış; özellikle Ana Tanrıça Tapınağı'nın belgelenmesine odaklanılmıştır. Lambrechts'in vefatının ardından kazılar 1987'de J. Devreker tarafından yeniden başlatılmış, 2009 yılına kadar sürdürülmüştür. 2009–2013 yılları arasında kazı başkanlığı G. Tsetschladze'ye devredilmiş, ancak çeşitli yapısal ve kurumsal sorunlar nedeniyle bu dönem kesintili yürütülmüştür. 2025 itibarıyla kazılar Anadolu Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Adem Yurtsever'in bilimsel başkanlığında ve Eskişehir Müzesi'nin resmi yürütücülüğünde yeniden başlatılmıştır.

2 Strab. XII, V, III.

Arkeolojisi ve Kültür Tarihi açısından son derece önemlidir. Kentin bütünü (en azından Hellenistik Dönem dek) tanrıçaya adanmış bir *temenos* (kutsal alan) özelliği göstermektedir. Bu parametre ile de diğer antik kent ve kutsal alanlardan ciddi şekilde ayrılmaktadır. MÖ 280/279 yıllarında Balkanlar büyük bir göç dalgasına uğramıştır. Galat Kavimleri üç kol halinde Balkanlar ve Trakya'ya girmişlerdir.³ MÖ 278/277 yıllarında Galatlar Boğazlar üzerinden

Anadolu'ya geçmişlerdir.⁴ Anadolu'nun en büyük Antik Bölgesi olan Phrygia'da (Büyük Phrygia) Ankyra (Ankara) merkez olmak üzere Sakarya-Kızılırmak nehirleri arasındaki bölgeye yerleşmişlerdir.⁵ Bu bölge daha sonra Galatia adını almıştır.⁶ Galatlar Anadolu'da büyük yıkımlara neden olmuşlardır. Yerleştikleri bölgeden memnun olmadıklarından paralı asker olarak çevre bölgelerdeki krallıkların hizmetine girmişler veya çevre bölgelere akınlar yapmaya başlamışlar ve büyük vergiler talep etmişlerdir.⁷ Pergamon Krallığının başında bulunan I. Attalos, MÖ 240 yılında Galatlarla Kaikos ve Pergamon yakınlarında iki kere savaşarak onları yenmiş ve Galat yıkımı uzun bir süre için durmuş olup, I. Attalos'a "Soter" (Kurtarıcı) unvanı verilmiştir.⁸ I. Attalos'un, Seleukos'lar ile olan mücadeleleri sonucu Phrygia Bölgesi'ne kadar Anadolu'da büyük bir alan MÖ 227 yılında Pergamon Krallığı'nın egemenliği altına girmiştir.⁹

Roma ile Anadolu arasında ilişki kurulması, Roma'nın Kartaca ile yaptığı savaşlar dönemine rastlamaktadır. Roma'daki rahipler belki de yaşanan son derece zor günlerinde etkisiyle Phrygia'daki Pessinus'ta bulunan ana tanrıça idolünün (*baetylos*) Roma'ya getirilmesiyle zaferin kazanılacağını açıklamışlardır.¹⁰ Bunun üzerine Roma senatosu beş senatörden oluşan bir heyeti Anadolu'ya göndermiştir. Her biri yüksek makam

sahibi olan M. Valerius Laevinus, M. Valerius Falto, S. Sulpicius Galba, M. Caecilius Metellus ve Cn. Tremellius Flaccus önderliğindeki heyet, Pergamon Kralı I. Attalos'tan Pessinus ana tanrıçasının idolü olarak kabul edilen bir göktaşını Roma'ya götürmek üzere yardım istemiş ve taş kendilerine verilmiştir. Bu heyette yer alan senatörler, resmi bir görevle Anadolu'ya ayak basan ilk Romalılar olmuştur.¹¹

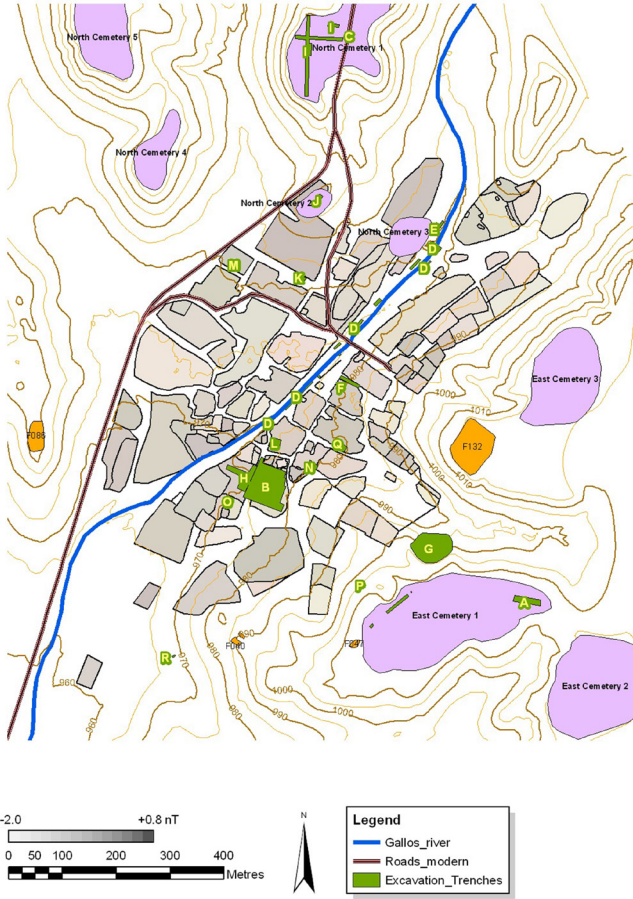

Fig. 2. Pessinus. Planlar. Melbourne Projesi Kazı Arşivi.

3 Botsford & Robinson 1956, 385; Kortanoğlu 2006, 8; Kortanoğlu 2008, 8.

4 Belke & Mersich 1990, 73; Olshausen 2000, 966.

5 Winter 1988, 64; Akurgal 2000, 399.

6 Mansel 1988, 470–471; Kaya 2000; Arslan 2000; Erzen 1946, 40–48; Mitchell 1980, 1053–1081; Mitchell 1993; Sherk 1980, 954–1052.

7 Günaltay 1951, 82–83.

8 Özşait 1982, 298; Bean 1997, 48–49.

9 Özşait 1982, 298; Kortanoğlu 2008, 8.

10 Magie 1950, 25, 170; Kortanoğlu 2008, 8–9.

11 Roller 2004, 272; Kortanoğlu 2008, 8–9.

Roma'nın, Pessinus kenti ile olan ilişkisi bu olay neticesinde özel ve sürekli bir hal almıştır.¹² İdol, MÖ 4 Nisan 204 yılında Roma'ya gelmiş ve onun için Palatinus Tepesi'nde bir tapınak yapılmaya başlanmıştır.¹³ Savaşın Roma'nın galibiyetiyle sonuçlanmasından sonra, idolün getirilişinin hatırlanması amacıyla MÖ 4 Nisan 194 yılında büyük bir bayram yapılmış ve bu bayram her sene tekrar edilmiş, Pessinus ana tanrıçası için Palatinus Tepesi üzerinde yapılan tapınak da MÖ 10 Nisan 191'de, Scipio Nasica'nın konsüllüğü sırasında, Marcus Iunius Brutus tarafından tamamlanmıştır.¹⁴ Bosch bu olayların son derece derin bir önemi olduğunu belirtmektedir. Bosch'un aktardığı *mythosa* göre, Roma'nın kurucuları olan Remus ile Romulus'un kökenleri Troialı Aeneas'ın annesi olduğuna inanılan ana tanrıçaya dayanmakta ve bu *mythos* içerisinde Etrüsklerin Anadolu'dan İtalya'ya gelerek Roma'yı kurmaları şeklindeki tarihi olay gizlenmektedir. Bosch, en zor anlarında Romalıların Pessinus ana tanrıçasından yardım istemelerinin kökenlerinin Anadolu'da olduğunu tasdik etmelerinden başka bir şey ifade etmediğini düşünmektedir. Roma'nın etkinliğini Akdeniz'e taşımaya başladığı dönemde bu iddia tehlikeli bir durum yaratabilirdi. Ona göre Kybele Kültü'nün kabul edilmesinin en büyük siyasi önemi de buradadır.¹⁵

Konsül Manlius Aquilius'un düzenlemesi ile MÖ 129 yılında Mysia, Lydia, Karia ve Phrygia bölgelerinin çeşitli kısımlarını kapsayacak şekilde Asia Eyaleti kurulmuştur.¹⁶ Phrygia, Asia Eyaletine MÖ 116 veya MÖ 120 yılında katılmış olabilir. Ayrıca Macro, Asia Eyaletinin MÖ 133 yılında kurulduğunu belirtmektedir.¹⁷ Broughton, Phrygia'nın en geç MÖ 116 yılında eyalete dahil edildiğini belirtmektedir.¹⁸ Albek de Phrygia'nın MÖ 120 yılına dek Asia Eyaleti'nin bir parçası olarak kabul edilmediğini ve MÖ 116 yılında eyalete kesin olarak dahil edildiğini belirtir.¹⁹ Olshausen ise Phrygia'nın Asia Eyaleti'ne katılımını MÖ 116 olarak belirtmektedir.²⁰ Phrygia, ilkin Pontos kralı V. Mithridates'in egemenliğini kabul etmiş ve onun ölümüyle de Roma'ya geri verilmiştir.²¹ Eyaletin ilk başkenti kısa bir süre Pergamon, daha sonra Ephesos olmuştur. Smyrna da Ephesos ile birlikte son derece önemli bir merkez olmuştur.²² MÖ 102 yılında ise Phrygia Bölgesi'nin Pisidia ile sınır oluşturan kısımlarının da dahil edildiği Kilikia Eyaleti kurulmuştur.²³ MÖ 101 yılında Germen saldırılarını karşılayan ve onlara karşı büyük bir zafer kazanan konsül Marius, bu başarının MÖ 204 yılından bu yana Roma'da tapınağı bulunan Pessinus ana tanrıçasının yardımı ile oluştuğunu kabul ederek tanrıçanın Pessinus'ta bulunan tapınağını ziyaret etmiştir.²⁴ Augustus MÖ 25 yılında senatoya değil direkt kendisine bağlı olan Galatia Eyaletini kurmuştur.²⁵ Galatların yönetimindeki Gordion ve Pessinus ile Phrygia'nın doğu kısmı bu eyaletin sınırları içerisinde kalmıştır.²⁶ Eyalet kurulduktan sonra "Phrygia Paroreios" içinde Roma kolonileri kurulmuştur. Apollonia ve Antiokheia bunlardan ikisidir. Phrygia Paroreios Bölgesi MS 72 yılında kurulan Galatia-Kappadokia Eyaleti'nin bir parçası haline getirilmiştir.²⁷ MS 113 yılında İmparator Traianus Döneminde ise Galatia yeniden tek eyalet haline dönüştürülmüş ve Galatia'nın Asia Eyaleti yani Phrygia ile olan sınırları korunmuştur.²⁸

12 Dignas 2002, 229.

13 Liv. XXIX, 10-11.

14 Bosch 1943, 83-84; Roller 2004, 256-263; Kortanoğlu 2008, 8-9.

15 Bosch 1943, 84-85. Ayrıca ana tanrıça idolünün aranması, Roma'nın Anadolu'daki çaba ve hareketleri hakkında farklı görüş ve özellikle antik yazarların farklı anlatımları için bk. Roller 2004, 254-274; Radt 2002, 29-30; Kortanoğlu 2008, 8-9.

16 Strab. XII 534, 2; Bean 1997, 52; Belke & Mersich 1990, 74; Botsford & Robinson 1956, 454; Radt 2002, 37-38.

17 Jones 1998, 54; Haspels 1971, 162; Macro 1980, 663.

18 Broughton 1975, 511.

19 Albek 1991, 39.

20 Olshausen 2000, sütun 966.

21 Belke & Mersich 1990, 74; Carrington 1976, 30.

22 Macro 1980, 663.

23 Özşait 1982, 305; Kortanoğlu 2008, 11.

24 Atlan 1970, 120; Kortanoğlu 2008, 11.

25 Macro 1980, 666; Akşit 1985, 48. Galatia Eyaleti'nin kuruluş tarihi konusunda farklı görüşler için bkz. Kaya 2000, 105.

26 Özşait 1985, 84-85.

27 Kaya 2000, 128-129.

28 Kaya 2000, 134-136; Kortanoğlu 2008, 14.

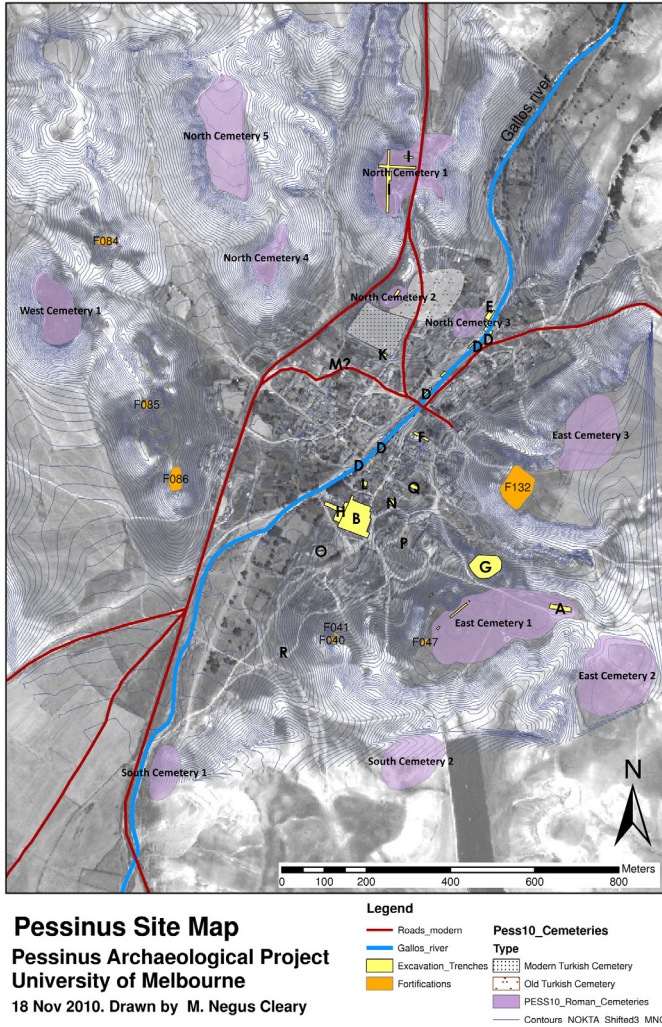

Fig. 3. Pessinus. Planlar. Melbourne Projesi Kazı Arşivi.

tir. Temelde ana tanrıça kültleri, doğa ve bereket ile ilişkili karakterler taşımaktadır.³⁶ İkonografik şemasında Kybele, tahtında oturur vaziyettedir. Yanında iki aslan bulunur. Aslanların çektiği bir araba üzerinde betimlenebilmektedir. Başında şehir surlarını simgeleyen bir taş bulunmaktadır. Bir elinde patera, phiale gibi sunu kapları veya tef tutar biçimde tasvir edilmiştir. Mitolojik betimlerde aslan figürü güç, iktidar ve zafer ile ilintili kullanılan bir unsurdur.³⁷

Pessinus'da Ana Tanrıça Kybele'nin (veya Agdistis?) *temenosu* ve *temenosun* anıtsal dinsel majör kütlesi halen bulunamamıştır. Pessinus ve Agdistis ile ilgili *mythos*lar ve versiyonlarındaki tekrarlanan öğeler üzerinden anlatımın

Tanrıçanın Dönüşümü

Arkeoloji Biliminde, Ana Tanrıça ile ilgili anlam üreten steatopik figürlerle Anadolu Neolitiği, Girit Neolitiği ve Kıta Yunanistan Neolitiğinden itibaren karşılaşmıştır.²⁹ Anadolu'da Çatalhöyük ve Hacılar gibi çok özel Neolitik merkezlerde ana tanrıça figürleri saptanmıştır. Phryg Kültüründe de ana tanrıça en dominant tapınımına sahip olan kùltürdür.³⁰ Yunan Kronolojisinde de Anadolu'da en önemli kùltlerden biri, farklı dönemlerde Kubaba, Kybele, Agdistis, Artemis, Magna Mater şeklinde de isimlendirilmiş olan Ana Tanrıçadır.³¹ Doğu Akdeniz'in Neolitik ve Bronz Çağın Ana Tanrıçası farklı isimler altında zaman zaman benzerlikler taşıyalar da farklı izdüşümlerin parçası olmuşlardır.³² Yapının en önemli unsurlarından olan dinsel sistemdeki bu büyük paradigma kırılımı hem toplumda hem de bölgeler arası ilişkilerde (hem de devlet aygıtı ve iktidar anlayışında) büyük bir gerilim yaratmıştır.

Artemis³³, Kıta'da bir ana tanrıça izdüşümü olarak veya başka bir tanımlama ile dönüşmüş bir Ana Tanrıçanın versiyonlarından biri olarak (ötelenmiş Ana tanrıçanın bir minör göstergesi olarak), Kurulum Çağı'nda (*Naratif* Dönem) bir tarım toplumunun (kısmen Demeter ile birlikte) iktidar ve daha önemlisi yapı göstergesidir.³⁴ Çünkü toplumun yaşamasını sağlayan şey temelde toprağın bereketi ve tarımsal üretimdir.³⁵ Roma'da ise Magna Mater'in ne kadar önemli olduğundan yukarıda bahsedilmiştir.

29 Kortanoğlu & Savrum Kortanoğlu 2020, 117–134.

30 Kortanoğlu 2006, 123–126; Kortanoğlu 2007, 417–431; Kortanoğlu 2008, 124–126; Kortanoğlu 2012, 288–307; Kortanoğlu 2016, 243–267; Tamsü Polat 2022, 451–473.

31 Erhat 1989, 15–16, 199–203; Grimal 1997, 15–16, 112–113, 411–412; Kerenyi 2019, 81–82; Okan 2019; Kortanoğlu & Barut Kemirtlek 2020, 261–288.

32 Kortanoğlu 2021b, 627–642; Okan 2019; Okan & Kortanoğlu 2021, 217–230.

33 Burkert 2003, 149–152; Kortanoğlu 2021b, 627–642.

34 Kortanoğlu 2015, 83–101; Eliade 2017, 209–210; Kortanoğlu 2018; Kortanoğlu 2021b, 627–642.

35 Eliade 2017, 157; Kortanoğlu 2021b, 627–642.

36 Okan 2019; Okan & Kortanoğlu 2021, 217–230.

37 Grimal 1997, 15–16, 112–113, 411–412; Erhat 1989, 15–16, 199–203; Kortanoğlu 2018, 84–89; Kerenyi 2019, 81–82.

mimarisi çizilebilir. Üretimsel yapıyı Diodoros Siculus, Strabon, Vergilius, Ovidius, Pausanias gibi Antik yazarların eserlerinden okuyabiliriz. Öncelikle başlatıcı figür Yunan pantheonunun baş tanrısı olan Zeus'tur. Bu durum da baş tanrı Zeus'un yani Eski Yunan dininin, Anadolu'nun en büyük Antik Bölgesi olan Phrygia'da artık tanınıyor ve saygı görüyor olduğunun göstergesidir. Doğu Akdeniz ve Anadolu Kültürlerinin en dominant ögesi olan ana tanrıçanın, bizzat kendi topraklarında, başlatıcı öge olarak Zeus'un varlığına ihtiyaç duyması, eril göksel figürlerin çok tanrılı sistem için son iktidar yapısı olan Üçüncü Kuşak Olymposluların iktidarının kurulmuş olduğunu ve dışı tanrısal figürlerin Kıta

Fig. 4. Pessinus. Ballıhisar Köyü. Melbourne Projesi Kazı Arşivi.

Yunanistan'da olduğu üzere ötelenmek istenmesinin tezahürüdür.³⁸ Ancak ana tanrıça kendi topraklarında teslim olmamış, ikonografik şemasını tüm sosyo-kültürel yapılarda Geç Antik Çağ'a değin güçlü bir şekilde sürdürmüştür.³⁹

Naratif Dönem olarak isimlendirdiğim Karanlık Dönem ve Erken Arkaik Dönem'de üretilmiş olan Kurulum *Mythos*larının, İç Batı Anadolu – Orta Batı Anadolu Phrygia Bölgesi'nde iktidar ürettiyor olmasının tespiti kanımca anlatımların içeriği kadar önemlidir.⁴⁰ Zeus (Yapının İktidar Ögesi), döllerini toprağa veya bir kayaya akıtır (Soyağacı üretimi). Akan bu döllerden Agdistis doğar. Agdistis, bir Hermaphrodit'dir (*La différence*). Agdistis, hadım edilir veya Yunan Pantheonuna Hellen Kültüründeki paradoksal çelişki nedeniyle⁴¹ sonradan katılmış olan bir yapısal öge olan, farklı *mythos*larda Trakyalı, Lydialı veya Phrygialı olduğu söylenen, şarap ve tiyatronun tanrısı Dionysos tarafından hadım edilir.⁴² Agdistis hadım edilirken akan kanlardan Badem ağacı veya Nar ağacı ortaya çıkar. Schwertheim, Anadolu Kültürlerinde hadım olma – hadım etme fiilinin bulunmadığını, bu ritüelin Avrupa Prehistoryasında bazı toplulukların dinsel ritüellerine ait olduğunun altını çizmektedir.⁴³ Irmak tanrısı Sangarios'un (Sakarya Nehri) kızı bu nar veya bademi alarak göğsünün üzerine koyar ve hamile kalır. Attis doğar. Agdistis, Delphoi Apollon ve Dionysos için önemli bir unsur olan Teke sütü veya balla karışmış Teke sütü ile beslenir.⁴⁴ Attis büyüdüğünde Agdistis ona aşık olur. Pessinus Kralı olan Midas, Attis'i kızı ile evlendirmek ister. Agdistis, Attis'i delirtir. Attis kendini hadım eder. Akan kanlardan menekşeler doğar. Hadım rahiplerden oluşan Ana Tanrıça için rahipler tarikatı/birliği ve tapınak devleti kurulur.⁴⁵

38 Kortanoğlu 2018, 112–122; Kortanoğlu 2021b, 627–642.

39 Kortanoğlu 2019a, 719–738. Ayrıca çalışmanın sonuç paragrafına bakınız.

40 Kortanoğlu 2018; Kortanoğlu 2021a, 95–118; Kortanoğlu 2021b, 627–642; Kortanoğlu & Savrum Kortanoğlu 2022, 26; Kortanoğlu 2023a, 17; Kortanoğlu 2023b, 293–309

41 Diyalektik gereği ideal olan için ideal olmayanın, model için anti modelin de varlığı gerekmektedir.

42 Şarap tanrısı Dionysos tarafından şarapla sarhoş edilerek.

43 Schwertheim 2009, 23, 66–71, 85–87.

44 Erkek keçi yavrusu olan teke, eğer bir çeviri sorunu yoksa anlatımlarda her iki cinsiyet için de kullanılıyor olmalıdır.

45 Erhat 1989, 15–16, 199–203; Grimal 1997, 15–16, 112–113, 411–412; Kerenyi 2019, 81–82.

Fig. 5. İmparator Kült Tapınağı ve çevresini gösteren hava fotoğrafı (PAKA Arşivi, 2024).

Pessinus antik kentinde, ilk Roma imparatoru olan Augustus'un (Oktavianus) ölümünden sonra başa geçen, Augustus'un üvey oğlu Tiberius (MS 14-37) zamanında tamamlanmış bir İmparatorluk Kültü Tapınağı bulunmaktadır (bkz. Fig. 5-7).⁴⁶ Tapınak Korinth düzeninde bir hexastylus peripterostur. Augustus'tan itibaren Roma imparatorları tanrı olarak kabul edilmişlerdir. İmparator kültü tapınağına sahip olan kentler *Neokoros* ünvanını almışlardır.⁴⁷ Bu unvana sahip olmak bir kent için oldukça önemlidir. Pessinus, antik kayıtlarda hiçbir zaman bu unvanı almış görünmemekle birlikte bu durumun Ana Tanrıça Kültüne Roma tarafından duyulan bir saygı nişanesi olduğu anlatımları mevcuttur. Bunun bir nedeni Roma ile Pessinus Ana Tanrıçası arasındaki ilişki çok özel bir çerçeveye sahip olup yukarıda detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Augustus, imparator olmadan önce son derece önemli bir hiyerarşide bulunan Apollon baş rahibidir. Roma Cumhuriyet Dönemi ve Erken İmparatorluk Dönemi konsülleri/generalleri için en önemli Arketip Büyük İskender'dir.⁴⁸

İskender'in babası II. Philippos, bütün Kıta Yunanistan'ı egemenliği altına aldığı Kharoneia Zaferinin ardından, Hellen Kültürünün en önemli panhellenik uzamı olan Olympia Zeus Temenosunun içinde, zaferinin anısına iktidar göstergesi olan bir propaganda anıtı olarak dairesel planlı Philippeion'u konumlandırmıştır.⁴⁹ Philippeion içinde Makedon kral hanedanı üyelerinin portre heykelleri bulunmakta olup, heykeller önemli sanatçılar tarafından yapılmıştır. Augustus, imparator olunca ve imparator kültü konumlandığında, iki önemli ve tarihi uzamda bu tür anıt tapınaklar yaptırmıştır. Bunlardan biri, Augustus'un vasiyetinin de yazılı olduğu erken dönemde bir ana tanrıça tapınağı olan Ankyra (Ankara) Kybele-Men tapınağının üzerinde yer alır.⁵⁰ İmparator burada Roma'yı simgeleyen dişi tanrısal figür Dea Roma ile birlikte tapınım görmeye başlamasıdır.⁵¹ Augustus, bir Hellenofil olarak, Atina Akropolisinde Klasik Dönem'de (MÖ V. Yüzyıl) İktinos ve Kallikrates tarafından inşa edilmiş Parthenon Tapınağı'nın ana cephesi (doğu) karşısında, Philippeion gibi dairesel planlı bir imparator kültü tapınağı inşa ettirmiş ve orada da Ankyra'da olduğu üzere tanrıça Roma ile birlikte tapınım görmüştür.⁵² Burada kutsallık gösteren uza-

46 Claerhout & Devreker 2008, 70–92.

47 Neokoros ünvanı ve bu kullanımın tarihsel süreç içindeki gelişimi için bk. Yurtsever 2015, 1–13.

48 Kortanoğlu 2018, 112–122.

49 Kortanoğlu 2018, 110–129.

50 Diğer vasiyetin yazılı olduğu tapınak da Anadolu'da Pisidia Antiokheia'sında -günümüzde Yalvaç- bulunmaktadır.

51 Kortanoğlu 2017, 9–10; Kortanoğlu 2019b, 281–290.

52 Kortanoğlu 2018, 109–128.

mın seçilimi ile birlikte en önemli unsur, ilk imparator Augustus'un henüz tek başına tanrı olamamasıdır. Bununla birlikte ölümünün ardından, tanrı olarak özgürleşmiş ve diğer imparatorları da özgür (tekil) birer tanrı yapmıştır. Foucault tarzı bir söylemle değerlendirecek, bu özgürlüğün ilk örneklerinden biri Pessinus'ta konumlandırılmış olan İmparator Kültü Tapınağıdır. Tapınak iktidar söylemi açısından "Görülebilir" olandır. Artık tanrı imparatorların anneye ihtiyaçları kalmamıştır. Bununla birlikte bu durumun annenin topraklarında gerçekleşmiş olması ayrı bir paradokstur. Ana tanrıçanın topraklarında imparatorlar tekil varoluşlarıyla özgür birer tanrı olmuşlardır. Tanrı olma düşüncesinin arketipleri İskender'in de MÖ IV. yüzyılın ikinci yarısında, Mısır çöllerinde geçirdiği yolculuk sonrası, tanrı olduğu fikrinin kendisi tarafından kabullenilmesiyle kanımca ayrıca özel bir tarihsel ilişkisi bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere, Arkeolojik somut buluntular dışında da (kütleler ve küçük buluntular), Pessinus antik kentinin anlamsal hiyerarşik yapılarla son derece özel bir ilişkisi bulunmaktadır. Bu ilişkiyi derinleştirebilmek için arkeolojik ve epigrafik kontekste ihtiyaç duyulmaktadır. Özetle Pessinus Antik kentinde arkeolojik çalışmalar yapmak bilimsel ve kültürel bir zorunluluktur. P. Lambrechts yönetimindeki I. Dönem Ghent Üniversitesi kampanyaları sonucunda, Cephese İmparatorluk Dönemi Pessinus sikkelerinde de betimlendiği üzere, Tiberius Dönemi'nde tamamlanmış (MS 14-37) Korinth düzeninde Hexastylos bir tapınak, Tapınağın önündeki theatron, kenti adeta ikiye bölen kanal başta olmak üzere çeşitli seviyelerde günümüze ulaşmış farklı yapılar ve kısmen kuzey nekropolis ortaya çıkartılmıştır. MÖ 1600-1500 arasına tarihlendirilen bir Hitit keramik parçası hem tapınak alanı hem de Pessinus için en erken buluntuyu oluşturmaktadır. Hadrianus Döneminde (MS 117-138) inşa edilen veya tamamlanan büyük tiyatro caveası ise maalesef büyük oranda sökülüştür.⁵³

Büyük Phrygia içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon arasındaki dağlık bölgeyi oluşturan Dağlık Phrygia, Phryg Ana Tanrıçasının kültü ve tapınımı açısından kutsal bir önem arz etmektedir.⁵⁴ Dağlık Phrygia'da Kybele (Kubaba, Kybele, Magna Mater) tapınımına veya ölü gömmeye yönelik çok sayıda kaya oygusu bulunmaktadır.⁵⁵ Ayrıca Phryg Dönemi anıtsal eserleri olan Aslantaş ve Aslankaya'da görülen Kybele aslanları ikonografik sahnesinin, en erken sekiz yüz yıl sonra oyulmuş Ayazın ile Beyköy'deki oda mezarlar ve belki Kümbet-Solon'un Mezarı'nda olduğu gibi İmparatorluk Dönemi oda mezarların cephelelerinde yinelenmesi tanrıçanın etkisi ve bu etkinin sürekliliğinin en büyük kanıtıdır.⁵⁶

Sonuç

Pessinus, sadece mimari kalıntılarıyla değil, aynı zamanda mitolojik, politik ve dini katmanlarıyla da Anadolu arkeolojisi içinde eşsiz bir konuma sahiptir. Ana Tanrıça kültünün temsili, bu kentin kuruluşundan itibaren tarihsel gelişimini ve kentsel kimliğini belirleyen en temel unsur olmuştur. Kentin *temenos* niteliği taşıyan bütünsel yapısı, Pessinus'u yalnızca bir yerleşim yeri değil, aynı zamanda dinsel bir merkez haline getirmiştir. Kazı tarihçesi göz önüne alındığında, Lambrechts döneminde belirlenen metodolojik yaklaşımın, sonraki dönemlerde tam anlamıyla sürdürülemediği olması, Pessinus arkeolojisinde süreklilik, amaç ve işlev sorunu yaratmıştır. Modern Ballıhisar köyünün antik üzerinde üzerinde konumlanmış olması, hem fiziksel hem de alan ve kazı yöneti açısından arkeolojik çalışmaların önünde önemli bir engel teşkil etmeye devam etmektedir. Bununla birlikte, 2025 yılı itibarıyla yeniden başlatılan kazı ve araştırma faaliyetleri, bu zorlukların aşılması adına önemli bir fırsat sunmaktadır. Pessinus, Ana Tanrıça Kybele'nin Anadolu'daki kutsal merkezi olarak, Roma ile kurduğu siyasi ve dinsel ilişkiler aracılığıyla evrensel bir kültürel bağ kurmuş; bu bağ, Pessinus'un mitoslar aracılığıyla taşıdığı anlam derinliğini daha da artırmıştır. Kentin arkeolojik, epigrafik ve ideolojik katmanlarının disiplinlerarası araştırmalarla ele alınması, Pessinus'un tarihsel anlatısını daha da görünür kılacaktır. Bu

53 Claerhout & Devreker 2008; Tsatskhadze *et al.* 2012a, 293–327; Tsatskhadze *et al.* 2012b, 103–144.

54 Kortanoğlu 2008, 124.

55 Kortanoğlu 2006; Kortanoğlu 2007, 417–431; Kortanoğlu 2008; Kortanoğlu 2008b, 735–745; Kortanoğlu 2008c, 321–334; Kortanoğlu 2011a, 94–121; Kortanoğlu 2011b, 277–286; Kortanoğlu 2012, 288–307; Kortanoğlu 2016, 243–267; Kortanoğlu 2019a, 719–738.

56 Kortanoğlu 2006: 124; Kortanoğlu 2008, 124–125; Kortanoğlu 2012, 288–307; Kortanoğlu 2016, 243–267; Kortanoğlu 2019a, 719–738.

bağlamda, Pessinus yalnızca bir kazı alanı değil, aynı zamanda geçmişin ritüel belleğini bugüne taşıyan bir kültürel hafıza mekânıdır. Bilimsel, yerel ve kurumsal işbirlikleri ile sürdürülebilir bir arkeoloji pratiği oluşturulması hem bilim dünyası hem de kamuoyu için kalıcı bir değer üretme potansiyeli taşımaktadır.

Extended Summary

The ancient city of Pessinus, situated in the modern-day village of Ballıhisar in the Sivrihisar district of Eskişehir Province, stands out as one of the most distinctive urban centers in Anatolia in terms of its religious, archaeological, and cultural significance. Unlike other ancient settlements in the region, Pessinus was uniquely configured as a *temenos*—a sacred precinct entirely dedicated to the Mother Goddess. This sacred-urban identity fundamentally shaped the city's historical trajectory and continues to be a central focus of scholarly investigation.

The sacred character of Pessinus is deeply rooted in both mythology and historical tradition. Ancient sources such as Strabo describe the city not only as a major commercial center but also as the location of a widely venerated temple dedicated to the goddess Agdistis, a form of the Anatolian Mother Goddess. According to myth, the temple's priesthood once held political authority, reflecting the city's original theocratic governance structure. Renovated by the Attalids and later brought into the Roman sphere, the temple gained even greater prominence when, during the Second Punic War, the Roman Senate officially requested and received the sacred black meteorite—believed to be the goddess's idol—from Pessinus. This act marked the beginning of a long-standing religious and political relationship between Rome and the city. Archaeological investigations at Pessinus have unfolded in several major phases. The first systematic scientific excavations were initiated in 1967 by P. Lambrechts of Ghent University. His objective was to locate, document, and analyze the temple of the Mother Goddess within a methodological framework grounded in cultural history and typological classification. Although the exact location of the temple remains unidentified, Lambrechts' work established a solid foundation for understanding the city's sacred and urban topography. His excavation campaigns, which continued until 1973, uncovered numerous architectural features that still define the site's archaeological landscape.

A second major phase began in 1987 under the direction of J. Devreker, also affiliated with Ghent University. Although this period extended until 2009, it did not produce the same methodological precision or transformative insights as the initial phase. Nonetheless, the continued archaeological presence allowed for the further study of the city's architectural layout, with particular emphasis on structures from the Roman Imperial period.

In 2009, G. Tsetskhladze from the University of Melbourne assumed the directorship, marking the beginning of a third campaign. Despite sufficient academic and institutional support, this phase faced considerable logistical challenges—most notably, limited excavation windows due to the seasonal misalignment between Australia's academic calendar and Anatolia's excavation season. Furthermore, the persistent issue of modern Ballıhisar village, constructed directly atop the ancient ruins, severely restricted excavation efforts. Although official attempts were made to relocate the village, they proved unsuccessful, and the continued presence of residential infrastructure remains a significant barrier to large-scale archaeological and conservation work. From an urban and historical perspective, Pessinus presents a stratified cultural profile shaped by successive political regimes. Initially part of the Phrygian heartland, the city fell under Galatian control following their migration into central Anatolia in the 3rd century BCE. Subsequently incorporated into the Pergamene Kingdom and then the Roman province of Asia, Pessinus retained its religious prestige while adapting to new administrative and architectural frameworks. By the Augustan period, the city had adopted a distinctly Roman architectural vocabulary, most notably exemplified by the construction of an imperial cult temple. Built in the Corinthian order and dated to the reign of Tiberius (14–37 CE), the hexastyle peripteral temple became a major landmark. Although Pessinus was never officially granted the *neokoros* title, some scholars suggest that this was due to Rome's unique reverence for the Mother Goddess, rendering the designation unnecessary.

The city's architectural landscape includes several key components: the imperial cult temple, a small theatron in front of the temple, a canal that bifurcated the city, and various necropolis areas. Together, these elements indicate a city that functioned not only as a religious sanctuary but also as a complex civic organism. Of particular note is the discovery of a Hittite ceramic fragment dating to ca. 1600–1500 BCE in the temple area, representing the earliest evidence of habitation at the site.

The mythological and ideological dimensions of Pessinus further enrich its urban identity. Myths involving Kybele, Agdistis, and Attis—preserved in the works of Diodorus Siculus, Ovid, and Pausanias—situate the city within a broader pan-Mediterranean religious framework. Themes of divine birth, castration, and ritual mourning align with the city's function as a center for mystery cults and ecstatic religious practices. Even as imperial cults gained prominence during the Roman period, the worship of the Mother Goddess persisted, embodying a form of cultural resistance against total assimilation into imperial ideology. Pessinus also played a formative role in shaping the regional memory of Mountainous Phrygia. The surrounding landscape is rich in rock-cut monuments, chamber tombs, and votive reliefs associated with the Kybele cult. Iconographic motifs such as lions, mural crowns, and enthroned goddesses appear from early periods into Roman times, evidencing a long-standing continuity of religious symbolism and identity centered on the city.

After more than a decade of archaeological dormancy, new research at Pessinus is set to resume under the scientific leadership of Assoc. Prof. Dr. Adem Yurtsever, in collaboration with the Eskişehir Archaeology Museum. This renewed initiative represents a major step forward and offers renewed optimism for addressing unresolved challenges at the site. In this regard, the recent inscription of Gordion on the UNESCO World Heritage List offers a compelling model for what Pessinus might achieve through a combination of robust scholarship, interdisciplinary collaboration, and proactive heritage management.

In conclusion, Pessinus is a site of exceptional archaeological, historical, and symbolic importance. It encapsulates the complex interplay between indigenous religious traditions and imperial power structures, between mythology and architecture, and between continuity and transformation across centuries. The future of Pessinus depends not only on academic interest but also on institutional commitment to integrating conservation, excavation, and public engagement into a unified cultural strategy. Reclaiming the full historical narrative of Pessinus is not only a scholarly endeavor—it is a cultural imperative.

Keywords: Pessinus • Mother Goddess • Anatolian Archaeology • Mythology • Ancient Architecture.

KAYNAKÇA

Akurgal E. 1986.

Akurgal, E. (1986). *Civilisations et Sites Antiques de Turquie. De l'époque préhistorique jusqu'à la fin de l'empire romain (8000 av. J.-C. – 395 ap. J.-C.)*. İstanbul: Haşet Kitabevi.

Akurgal E. 2000.

Akurgal, E. (2000). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara: Tübitak Yayınları.

Albek S. 1991.

Albek, S. (1991). *Dorylaion'dan Eskişehir'e*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Arslan M. 2000.

Arslan, M. (2000). *Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi Galatlar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Atlan S. 1970.

Atlan, S. (1970). *Roma Tarihi'nin Ana Hatları I. Cumhuriyet Devri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bean G. E. 1997.

Bean, G. E. (1997). *Eskiçağda Ege Bölgesi*. (Çev. İnci Delemen). İstanbul: Arion Yayınevi.

Belke K. & Mersich N. 1990.

Belke, K. & Mersich, N. (1990). *Phrygien und Pisidien (TIB 7)*. Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Bosch M. E. 1943.

Bosch, M. E. (1943). *Helenizm Tarihinin Anabatlari I-II*. (Çev. Sabahat Atlan). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Botsford G. & Robinson C. A. 1956.

Botsford, G. W. & Robinson, C. A. (1956). *Hellenic History*. New York: The Macmillan Company.

Broughton T. R. S. 1975.

Broughton, T. R. S. (1975). "Roman Asia Minor", *An Economic Survey of Ancient Roma IV* (Edt. F. Tenney). New York: Octagon Books, 499–918.

Burkert W. 2003.

Burkert, W. (2003). *Greek Religion*. Cambridge: Harvard University Press.

Carrington P. 1976.

Carrington, P. (1976). *The Distribution and History of Elements of the Native Culture of Roman Phrygia with Reference to Their Ethnic Origin*. New Castle: New Castle University.

Claerhout I. & Devreker J. 2008.

Claerhout, I. & Devreker, J. (2008). *Ana Tanrıça'nın Kutsal Kenti Pessinus*. İstanbul: Homer Kitabevi.

Dignas B. 2002.

Dignas, B. (2002). *Economy of the Sacred in Hellenistic and Roman Asia Minor*. Oxford: Oxford University Press.

Eliade M. 2017.

Eliade, M. (2017). *Mitler, Rüyalalar ve Gizemler*. (Çev. C. Soydemir). İstanbul: Doğu Batı.

- Erhat A. 1989.
- Erhat, A. (1989). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erzen A. 1946.
- Erzen, A. (1946). *İlkçağda Ankara*. Ankara.
- Grimal P. 1997.
- Grimal, P. (1997). *Mitoloji Sözlüğü. Yunan ve Roma*. (Çev. S. Tamgüç). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Günaltay Ş. 1951.
- Günaltay, Ş. (1951). *Yakın Şark IV – I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Haspels C. H. E. 1971.
- Haspels, C. H. E. (1971). *The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments I-II*. Princeton: Princeton University Press.
- Jones A. H. M. 1998.
- Jones, A. H. M. (1998). *The Greek City. From Alexander to Justinian*. Oxford: Clarendon Press.
- Kaya M. A. 2000.
- Kaya, M. A. (2000). *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kerenyi K. 2019.
- Kerenyi, K. (2019). *Yunan Mitolojisi. Tanrılar, İnsanlar ve Kahramanlar*. (Çev. O. Özügül). İstanbul: Say Yayınları.
- Kortanoğlu R. E. & Barut Kemirtlek F. 2020.
- Kortanoğlu, R. E. & Barut Kemirtlek, F. (2020). Antik Kastabala Kenti Kuzey Kilise Üzerine Gözlemler: Uzam, Mekân ve Anlamsal Üretim Döngüsü. *Anadolu Araştırmaları* 23, 261–288.
- Kortanoğlu R. E. & Savrum Kortanoğlu M. 2020.
- Kortanoğlu, R. E. & Savrum Kortanoğlu, M. (2020). Kıta Yunanistan Mimarisinde Birden Fazla Girişi ve Mekânı Olan Anıtsal Yapılar: Tarihöncesi ve Tarihsel Uzamlar, Kütleler ve Çevirileri. *Cedrus VIII*, 117-134.
- Kortanoğlu R. E. & Savrum Kortanoğlu M. 2022.
- Kortanoğlu, R. E. & Savrum Kortanoğlu, M. (2022). Thoughts on Prehistoric and Historical Monumentality in Transition Periods in Greece Continental. In: *International Symposium on Cultural Continuity, Change and Interaction in The Aegean World from The Second to First Millennium BC*, 18.11.2022, İzmir: DEÜ Archaeology and Archaeometry Application and Research Center. Abstract Book, 26.
- Kortanoğlu R. E. 2006.
- Kortanoğlu, R. E. (2006). *Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde Dağlık Phrygia Bölgesi Kaya Mezarları*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Doktora Tezi.
- Kortanoğlu R. E. 2007.
- Kortanoğlu, R. E. (2007). Dağlık Phrygia'da Aslan Kabartmalı Roma İmparatorluk Dönemi Kaya Mezarları. In: *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan. VITA Festschrift in Honor of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol*. İstanbul: Ege Yayınları, 417–431.
- Kortanoğlu R. E. 2008a.
- Kortanoğlu, R. E. (2008a). *Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde Dağlık Phrygia Bölgesi Kaya Mezarları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kortanoğlu R. E. 2008b.

- Kortanoğlu, R. E. (2008b). Phrygia'da Makedonia Kalkan Bezemeleri İle Süslenmiş Bir Kaya Mezarı ve Mezar Sahibinin Kökeni Üzerine. In: *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı. Euergetes. Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag.* AKMED, Cilt 2, 735–745.
- Kortanoğlu R. E. 2008c.
- Kortanoğlu, R. E. (2008c). Phrygia Kayalıklarında Konumlandırılmış Medusalar. In: *Muhibbe Darga Armağanı.* İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi Yayını, 321–334.
- Kortanoğlu R. E. 2011a.
- Kortanoğlu, R. E. (2011a). Rock-cut Tombs Which are Located in the Highlands of Phrygia: An Analysis within the Frame of Hellenistic and Roman Imperial Periods in Context of Typology and Façade Carving. In: *Archaeological Research in Western Central Anatolia. The IIIrd International Symposium of Archaeology* (8-9.03.2010). Kütahya: Kütahya Dumlupınar University, University of Freiburg, DAI-İstanbul, 94–121.
- Kortanoğlu R. E. 2011b.
- Kortanoğlu, R. E. (2011b). Dormir). In: *Özsait Armağanı. Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler/ Studies Presented to Mehmet and Nesrin Özsait.* İstanbul: AKMED, 277–286.
- Kortanoğlu R. E. 2012.
- Kortanoğlu, R. E. (2012). Dağlık Phrygia Bölgesi Hellenistik ve Roma Dönemi Kaya Mezarlarında Frig Etkileri / Phrygian Influences on the Hellenistic and Roman Rock-cut Tombs of the Phrygian Highlands. In: T. Tüfekçi Sivas – H. Sivas (Eds). *Frigler. Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde / Phrygians. In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 288–307.
- Kortanoğlu R. E. 2015.
- Kortanoğlu, R. E. (2015). Yunan Tapınağı Olarak İsimlendirilmiş Yapının Temel Doğasına Yüklendiği Anlam/ lar. *Colloquium Anatolicum XIV*, 83–101.
- Kortanoğlu R. E. 2016.
- Kortanoğlu, R. E. (2016). Notes on Façade Architecture and Ornamental Elements on Monumental Rock - cut Tombs in Highland of Phrygia in Hellenistic and Roman Imperial Periods. *TÜBA-AR* 19, 243–267.
- Kortanoğlu R. E. 2017.
- Kortanoğlu, R. E. (2017). Architecture of Logocentric Buildings in Construction of Ancient Period Disciplines on Western Metaphysics and Traces on the Model over Dual Worshipping Phenomenon. In: *Zwischen Bruch und Kontinuität. Architektur in Kleinasien im Übergang vom Hellenismus zur römischen Kaiserzeit. Continuity and Change. Architecture in Asia Minor during the transitional period from Hellenism to the Roman Empire.* Graz: Universität Graz Meerscheinschlössl, 26-29.04.2017, 9–10.
- Kortanoğlu R. E. 2018.
- Kortanoğlu, R. E. (2018). *Varlık ve Tapınak. Eski Yunan Tapınağının Kavramsal İnşası Üzerine Arkitektonik Bir Deneme.* Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Kortanoğlu R. E. 2019a.
- Kortanoğlu, R. E. (2019a). Monumentality upon Logos: Tomb Architecture in the Sacred Area of Phrygia, Significance and New Interpretations. In: *Phrygia in Antiquity: From the Bronze Age to the Byzantine Period* (Edt. G.R. Tsetschladze). *Colloquia Antiqua* 24. Leuven: Peeters Publishers, 719–738.
- Kortanoğlu R. E. 2019b.
- Kortanoğlu, R. E. (2019b). Logocentric Structures, Platon and Dual Worshipping Phenomenon. In: *VI. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Kongresi*, 12-13.12.2019, Tam Metin Bildiri Kitabı. İstanbul, 281–290.
- Kortanoğlu R. E. 2021a.
- Kortanoğlu, R. E. (2021a). Paradox of Paradigm in Ancient Greek Classical Period Religious Architecture: The

- Desire of Copy in Production of the Model. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 6/10, 95–118.
- Kortanoğlu R. E. 2021b.
- Kortanoğlu, R. E. (2021b). Narrative Production Processes in the Structural Construction of Ancient Greece. *History Studies, International Journal of History* 13/2, 627–642.
- Kortanoğlu R. E. 2023a.
- Kortanoğlu, R. E. (2023a). Narrative Production Processes in Ancient Greek Cultural Chronology. In: *Mediterranean Archaeology Australian Research Community (MAARC) Annual Meeting*, 13-15.02.2023, 17.
- Kortanoğlu R. E. 2023b.
- Kortanoğlu, R. E. (2023b). Eski Yunan Naratif Dönem Kurulum Mythos'larında Tekrarlamalar ve Kolektif Bilinçdişi (Repetitions and Collective Unconscious in Construction Myths in the Ancient Greek Narrative Period). In: *Sophron. Güler Çelgin'e Armağan Yazılar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 293–309.
- Macro A. D. 1980.
- Macro, A. D. (1980). The Cities of Asia Minor under The Roman Imperium, *ANRW II-7.2*, 658–697.
- Magie D. 1950.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ*. Princeton: Princeton University Press.
- Mansel A. M. 1988.
- Mansel, A. M. (1988). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mitchell S. 1980.
- Mitchell, S. (1980). Population and the Land in Roman Galatia, *ANRW II-7.2*, 1053–1081.
- Mitchell S. 1993.
- Mitchell, S. (1993). *Anatolia. Land, Men and Gods in Asia Minor I-II*. Oxford: Clarendon Press.
- Okan C. & Kortanoğlu R. E. 2021.
- Okan, C. & Kortanoğlu, R. E. (2021). A Study on the Recurrent Processes of the Goddess and Her Representation: Hera. *Anadolu Araştırmaları* 24/1, 217–230.
- Okan C. 2019.
- Okan, C. (2019). *Mitoslar ve Tasvirler Işığında Antik Ege Coğrafyasında Dişi Tanrısal Figürler: Kök, Karışım ve Değişim*. Anadolu Üniversitesi Yayınlanmamış YL. Tezi.
- Olshausen E. 2000.
- Olshausen, E. (2000). “Phryges, Phrygia”, In: *Der Neue Pauly. Enzyklopaedie der Antike IX.*, 966–967.
- Özsait M. 1982.
- Özsait, M. (1982). “Anadolu’da Hellenistik Dönem”, In: *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi II*. İstanbul: Görsel Yayınlar, 279–324.
- Radt W. 2002.
- Radt, W. (2002). *Pergamon. Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*. (Çev. S. Tamer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Roller L. E. 2004.
- Roller, L. E. (2004). *Ana Tanrıça'nın İzinde. Anadolu Kybele Kültü*. (Çev. Betül Avunç). İstanbul: Homer Kitabevi.

Schwertheim E. 2009.

Schwertheim, E. (2009). *Antikçağda Anadolu*. (Çev. Nuran Batu). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Sherk K. R. 1980.

Sherk, K. R. (1980). Roman Galatia. *ANRW II-7.2*, 954–1052.

Strab.

Strabon. *Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV*. (Çev. Adnan Pekman).

Tamsü Polat R. 2022.

Tamsü Polat, R. (2022). İdollerin Frig Kültüründeki Kimliğine Dair Bir Analiz. *Art-Sanat* 17, 451–473.

Liv.

Titus Livius. *Ab Urbe Condita*. (Çev. F.G. Moore).

Tsetskhladze et al. 2012a.

Tsetskhladze, G.R. et al. (2012a). Pessinus in Phrygia: Brief Preliminary Report of the 2010 Field Season. In: Gocha R. Tsetskhladze (Ed.). *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity: Aspects of Archaeology and Ancient History*. BAR International Series, 293–327.

Tsetskhladze et al. 2012b.

Tsetskhladze, G. R. et al. (2012b). Pessinus 2010. *KST* 33, 103–144.

Winter F. A. 1988.

Winter, F.A. (1988). Phrygian Gordion in the Hellenistic Period. In: *Source Notes in the History of Art. Phrygian Art and Archaeology VII-3/4*, 60–71.

Yurtsever A. 2015.

Yurtsever, A. (2015). Neokoros Düşüncesinin Kökeni ve Gelişimi: Tanrı, Kutsal Krallık ve Yönetici İlişkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 1–16.

